

YKSI KIELI KOLMELLA NIMELLÄ?

PILVI TORSTI

toimii poliittisen historian tutkijatohtorina Helsingin yliopistossa.

■ Uusilla valtioilla ja syntyneillä/synnytyillä kansakunnilla on kautta aikain ollut tapana keskittyä itsenäisensä taipaleensa alussa ”oman” historian luomiseen ja kirjoittamiseen. Nykyisyyttä pönkittävää historiankirjoitusta on tarvittu yhtäältä kansallisen yhtenäisyyden ja toisaalta oman muista erillisen identiteetin vahvistamiseksi. Kansakunnan historian rinnalla tähän romanttiseen nationalismiin ideaan on usein kuulunut myös oman kielen korostaminen.

Entä mitä tapahtuu, kun omaa historiaa ja kieltä tarvitsee kolme yhteisöä yhden uuden valtion sisällä? Mennään katsomaan – tervetuloa kielimatkalle monien paradoksien Bosnia ja Hertsegovinaan!¹

Jugoslavian aikana serbokroatia toimi Bosnia ja Hertsegovinan kirjakielenä. Serbokroatiata kirjoitettiin sekä kyrillisillä että latinalaisilla aakkosilla. Taustalla vaikutti serbian kyrillisillä aakkosilla kirjoitettu kieli ja 1800-luvulla kolmen erillisen murteen pohjalta muodostettu kroaatti. Huolimatta serbokroatin vuosikymmenien kirjakieliasemasta, kielikysymys pysyi jännitteisenä koko Jugoslavian olemassaolon ajan.

Jugoslavian hajottua Serbiassa päädyttiin käyttämään serbian kieltä ja Kroatiassa kroaattia. Bosnian tilanne oli tässä yhtälössä

hankala, koska maassa asui serbejä, kroaatteja, muslimi-bosniakkeja sekä koko joukko kansallisesti ”sekoittuneita” ihmisiä, joista moni kutsui itseään ”jugoslaaviksi”. Kaikki Bosnian alueella asuneet puhuivat suunnilleen samaa kieltä.

Erot näkyivät maantieteellisten alueiden vaikutuksina niin, että lähellä Serbian rajaa puhuttiin enemmän serbialaista kielivarianttia ja Kroatian rajan pinnassa taas kroaattiin viittaavaa muotoa. Nämä maantieteelliset kielirajat eivät usein noudattaneet kansallisuusrajoja. Kielitieteellisesti Bosniassa käytettiin serbokroatian ”subvarianttia”.

1990-luvun Bosnia ja Hertsegovinassa kysymys ei kuitenkaan ollut kielitieteestä vaan kansallisuuspolitiikasta. Bosnian serbeille oli luonnollista alkaa käyttää kieleenään serbiaa ja Bosnian kroaattien kroaattia. Entä muut? Tasapuolisuuden nimissä tarvittiin kolmas kieli, bosnia. Kolmikielisyys sinetöitiin virallisesti, kun Bosnian sodan päättäneessä Daytonin rauhansopimuksissa maan virallisiksi kieliksi listattiin serbia, kroatia ja bosnia.

Käytännössä kolmikielisyys tarkoittaa sitä, että jokaisella bosnialaisella on oikeus käyttää äidinkieltään ja saada sillä julkisia palveluja. Kaikki julkiset asiakirjat tuotetaan kolmella virallisella kielellä. Meille suomalaisille tämä ei tietysti kuulosta mitenkään ihmeelliseltä. Bosnian tapauksen omituisuus vain on se, että kolmen kielen väliset erot ovat murretasoisia, jos sitäkään. Serbiaa toki kirjoitetaan kyrillisillä aakkosilla,

1. Balkanin kirjakielten historiasta kiinnostuneille suosittelem Juhani Nuorluoto (2003) *Slaavien kirjalliset traditiot ja kirjakielenet. Aatehistoriallisia taustoja, kielillisiä valintoja, identiteettien kehityksiä*. Helsinki: Yliopistopaino.

kroatiaa ja bosniaa latinalaisilla. Historiallisesti kaikki bosnialaiset ovat kuitenkin osanneet molemmat aakkoset. Niinpä kolmen keskenään lähes identtisen dokumentin tuottaminen tuntuu silkalta haaskaukselta muutenkin köyhässä maassa.

Ongelmallista kolmikielisyys on myös kouluille, jotka toimivat edelleen sodankaisten etulinjojen mukaisesti kolmeen jakautuneina. Kaikki kolme ryhmää opettavat toisistaan eroavien ja usein vihollisten opetussuunnitelmien mukaan. Kielestä on tässä jaossa tullut jopa historiaakin tärkeämpi asia ja etenkin kroaattinationalistit vetoavat kieleen aina vastustaessaan koulutuksen integraatiota eli yhdistämistä. Yhdistäminen taas olisi välttämätöntä, jos halutaan, että ihmiset liikkuisivat vapaasti valtion sisällä ja voisivat palata esimerkiksi sotaa edeltäneille kotiseuduilleen.

Bosnian uusi ja historiaton kolmikielisyys on johtanut ylilyönteihin ja keinotekoisuuteen kaikkien kolmen ryhmän keskuudessa. Bosnian serbien poliittinen johto päätti 1990-luvulla, että Bosnian serbien olisi syytä käyttää ”oikeaa” serbiaa. Niinpä Bosnian serbitelevision uutiset määrättiin luettavaksi Serbian valtion alueella käytettävällä serbiällä, kun Bosnian serbit puhuvat tavallisimmin lähempänä kroaattia olevaa kieliversiota. Bosnian serbit luonnollisesti ymmärsivät uutiset, mutta kieli kuulosti ihmisten korvaan vierailta.

Vertailuksi sopisi, että karjalanmurteen puhujaa esiteltäisiin Turun seudulla ”oikean” kieliversion puhujana. Television kielikokeilu loppui lyhyeen.

Bosnian kielen kohdalla suurin haaste on ollut kielihistorian ja muiden kirjakielen tuntomerkkien puute. Niinpä 1990-luvulla on kirjoitettu kiireellä sanakirjoja, kielioppeja ja muita kielenhuolto-oppaita. Analyysi varmaan osoittaisi, että bosnian kielen ominaispiirteiden ja historian erottaminen suhteessa serbiaan ja kroatiaan ei ole helppoa.

Kaikkein voimallisinta kieleen kohdistuva politikointi on ollut Bosnian kroaattien piirissä. Tätä selittää se, että kroaattien piirissä koetaan yleisesti, että heidän kielensä ja kulttuurinsa olivat Jugoslavian aikaan alisteisessa asemassa suhteessa serbiaan.

Uudissanojen kehittäminen edustaa absurdeinta osaa kroaattien kielinationalismia. Helikopteri ei ole enää helikopter vaan zrakoplov eli ilmanhalkaisin. Lentokenttä on nykyään ”lentosatama”, ei kansainvälisesti ymmärrettävä aerodom, jota on totuttu käyttämään koko Jugoslavian alueella. Kielitieteessä tällaista kielen uudistamista kutsutaan puritismiksi; tavoitteena on välttää kirjakielissä aineksia, jotka joudutaan jakamaan muiden kirjakielien kanssa. Kätevä puritistien menetelmä ovat juuri uudissanat.

Paradoksaalista kroaattien ikaikaisuuteen vetoavalle kielinationalismille, joka on ollut vahvaa myös Kroatian valtion alueella 1990-luvulla, on se, että kroatialainen kielellinen identiteetti on hyvin nuori. Nyky-Kroatian eri alueilla puhuttiin keskenään erilaisia murteita aina 1800-luvulle saakka, jolloin vähemmistön käyttämä Zagrebin alueenmurre valittiin kirjakielen perustaksi.

Entä miten nykytilanteessa selviytyy suomalainen Bosniaa ja Jugoslaviaa harrastava historiantutkija? Minä olen opiskellut kielen alkeiskurssit kroaattia, jatkokurssit serbiaa ja harjoittanut käytännön kielitaitoa bosniaksi. Yleisesti totean ihmisille puhuvani ”heidän kieltään”. Slavistiikan dosentti Juhani Nuorluotoa lainaten voidaan siis todeta, että Bosniassa on tapahtunut ”sosiolingvistisen tilanteen muutos, jolla ei ole mitään tekemistä kielellisen muutoksen kanssa”.

Ja Balkan ei olisi nimensä veroinen, ellei kielikysymystä jouduttaisi pohtimaan myös muualla kuin Bosniassa. Vasta itsenäistyneessä Montenegrossa, missä virallisesti puhutaan serbiaa, etsitään parhaillaan oman kielen erillisiä alkujuuria kaukaisten vuorisotkylien uumenista. Bulgarialaiset puolestaan jatkavat erillisen makedoonin kielen olemassaolon kyseenalaistamista samalla kun kädenvääntö makedoonien historiallisesta taustasta jatkuu.

Tunnen syvää surua siitä, että 1850 solmittu Wienin kirjakielisopimus, jonka allekirjoittajina olivat johtavat eteläslaavilaiset kulttuuri- ja tiede-eliittien, ei saanut tarpeellista kannatusta. Sopimus olisi sinetöinyt yhden murteen serbien ja kroaattien yhteiseksi kirjakieleksi. Se olisi taatusti sopinut myös bosnialaisille. ■